

Božena Komárková – odboj, disent a lidská práva

IVO CERMAN

Ačkoli disidenti v zemích sovětského bloku formulovali svoje požadavky pomocí jazyka lidských práv, bylo mezi nimi jen málo myslitelů, kteří tehdy k tomuto tématu napsali původní filozofickou či historickou práci. V hlubším studiu tématu jim bránila nepříznivá doba, špatný přístup k informacím i pronásledování ze strany represivního aparátu. V době aktivního odboje disidentským hnutím nezbylo než se odvolávat hlavně na mezinárodní dokumenty o lidských právech, z nichž vybírala ty body, které vystihovaly nedostatky komunistických režimů. Velkou výjimkou v kontextu východní Evropy byla brněnská disidentka Božena Komárková, která se filozofií lidských práv zabývala systematicky už od konce druhé světové války.

CESTA KE KŘESŤANSTVÍ

Její pohled na lidská práva se vyznačoval tím, že byl zakotven v evangelickém křesťanství, ne v mezinárodních právních dokumentech, které inspirovaly Chartu 77. Cesta ke křesťanství však pro ni nebyla jednoduchá. Její příklon k náboženství byl v podstatě přiznáním, že prvorepublikové snahy masarykovců vybudovat demokracii na základech vědecké „sociologie“ selhaly.¹

Pocházela z katolické rodiny, ale po pádu monarchie z církve demonstrativně vystoupila a později se zapojila do hnutí Volné myšlenky. Bylo jí pouhých patnáct let. Na gymnáziu se však setkala se sekulární etikou, kterou vyučoval prof. Josef Tvrď, *oddaný žák*

Masarykův.² Ve 20. letech následovalo studium historie, filozofie a zeměpisu na Masarykově univerzitě v Brně, kde poznala sociologa Inocence Arnošta Bláhu, jehož později označila za svého nejbližšího učitele.³ Bláha byl velmi známý masarykovec a sekulárně orientovaný intelektuál, sociolog s filozofickým vzděláním, který se programově snažil vybudovat sekulární etiku na sociologických základech.⁴ Pro jeho poměr k náboženství je však důležité, že v mládí býval horlivým katolíkem, a dokonce studoval v teologickém semináři v Hradci Králové. Za první republiky se však od této kapitoly svého života distancoval.⁵ Místo toho začal razit názor, že církevní náboženství je dobou překonaný světonázor, zatímco hybnou silou po-

roku je spíše soukromá religiozita. Na Masarykově univerzitě vybudoval sociologický seminář, v roce 1925 se dokonce pokusil obnovit realistickou stranu, ale ta ve volbách naprosto propadla. Vědecký světonázor se pokoušel šířit i mezi dělníky, pro které vydával útlé popularizační brožurky o nejnovějších názorech mravních. Čteme-li tyto publikace dnes, nelze přehlédnout, že Bláhova rétorika a důraz na „řád“ silně ovlivnily myšlení Boženy Komárkové.

Nicméně jeho vědecká etika ji očividně neoslovila, protože ještě za studií začala jevit silný zájem o evangelické křesťanství. Od roku 1928 se přimkla ke křesťanskému hnutí akademické YMCA⁶, kde poznala myšlenky Českobratrské církve evangelické

1 Srov. NEŠPOR, Zdeněk R.: *Republika sociologů. Zlatá éra české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Scriptorium, Praha 2011.

2 KOMÁRKOVÁ, Božena: Věc osobního svědomí. In: TÁŽ: *Přátelství mnohých. Studentské křesťanské hnutí. Spisy Boženy Komárkové*, sv. 3. EMAN, Heršpice 1997, s. 107.

3 KOMÁRKOVÁ, Božena: Na vysokém učení v Brně. In: TÁŽ: *Přátelství mnohých*, s. 21–28.

4 Srov. BLÁHA, Inocenc Arnošt: *Ethika jako věda. Úvod do dějin a teorie mravnosti*. Atlantis, Brno 1990 (1. vydání Komenium, Brno 1947).

5 Srov. NEŠPOR, Zdeněk R.: *Republika sociologů*, s. 108–128.

6 YMCA vznikla v Anglii roku 1844, od roku 1920 začala působit v Československu.

a americký kalvinismus. Ve vzpomínce na Bláhu hodnotí své někdejší sekulární postoje negativně. Říká, že východiskem jí a kolegům ze studií byl biologický jedinec a že hodnotu lidského života podřizovali sociální užitečnosti. YMCA i československá církev však dokázaly snoubit křesťanství s Masarykovými ideály sekulární demokracie. Vůdčí postavou tohoto směru byl teolog Josef Lukl Hromádka, děkan Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze.⁷ Na Komárkovou silně zapůsobil jeho vystoupení v Tišnově roku 1928, takže ho začala vnímat jako jakousi náboženskou autoritu po boku prezidenta.⁸ V době rozkladu všech hodnot nedá nic člověku sílu, aby rozkladu vzdoroval, nežli víra v osobního Boha, zněla jeho tehdejší slova.⁹ Po německé okupaci však Hromádka odešel do exilu v USA, zatímco sekulární levicoví profesori z Brna začali organizovat odboj.

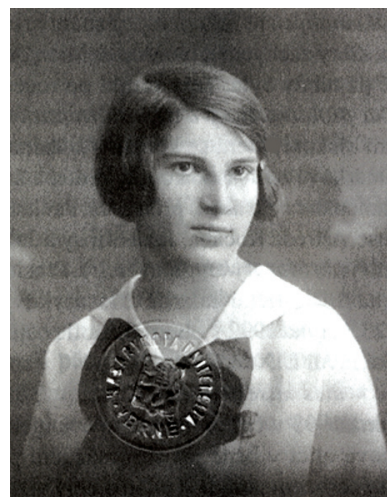
ODBOJ A ZAČÁTEK ZÁJMU O LIDSKÁ PRÁVA

Hlavní postavou, která začala organizovat tuto intelektuální složku odboje, byl profesor pedagogiky Jan Uher. I on patřil k masarykovcům, jistou dobu dokonce pracoval jako osobní knihovník pana prezidenta. Krátce po březnu 1939 se spojil s prof. Vladimírem Helfertem a bývalým poslancem národních socialistů Ferdinandem Richterem, aby se přidali k organizaci Obrana národa, v níž však měli hlavní slovo vojáci.¹⁰ Brněnští intelektuálové se na rozdíl od nich zaměřili na pořádání přednášek a seminářů,

čímž chtěli zajistit pokračování kulturního života národa. Komárková v té době v Brně nežila, pracovala na gymnáziu v Ivančicích, 1. září 1939 pak byla přeložena do Ostravy. S Uherem a dalšími se prý setkala až ve vězení. Sama o svém zapojení do odboje říká: *Ilegální činnost, kterou jsme podnikali, nebyla organizována z centra našeho hnutí. My jsme se jí účastnili z řad, ve kterých jsme žili, svými pracovními vztahy jako všichni ti, kterým tato práce byla samozřejmou povinností v dané době.*¹¹ Spojení s brněnským centrem zprostředkoval fyzik prof. Antonín Šimek, ředitel Ústavu teoretické a fyzikální chemie na Masarykově univerzitě v Brně, a Vojtěch Binar, redaktor *Českého slova* v Ostravě. O skupinu se po demonstracích, ke kterým došlo v Brně na výročí 28. října, začalo zajímat Gestapo.¹² Už v listopadu pozatýkalo vůdčí postavy brněnského centra, jako byl prof. Jan Uher, zatímco Komárková přišla na řadu až při druhé vlně zatýkání 10. ledna 1940.

Gestapo označilo její kolegy jako „Helfertovu skupinu inteligence“.¹³ Zatčení byli nejprve drženi ve vazbě na Špilberku, poté v Kounicových kolejích a následně se ocitli v káznici ve Vratislavi. K soudu byli převezeni až v roce 1942. A. Šimek, kterého nebylo z čeho obvinít, byl odsouzen už v lednu 1942 stanným soudem v Brně a odvezen do koncentračního tábora Mauthausen, zatímco V. Binar zemřel již ve vazbě na otravu krve. Uher a spol. byli převezeni k soudu do Berlína. Přelíčení se konalo 9. června 1942, v den pohřbu Reinharda Heydricha. Ačkoli se všichni kromě V. Helferta hájili tím, že

BOŽENA KOMÁRKOVÁ (1903–1997), evangelicky orientovaná filosofka a středoškolská profesorka historie a filosofie. Studovala na Masarykově univerzitě v Brně, poté učila na gymnáziu v Ivančicích a Ostravě. Za války byla vězněna pro účast v odboji, po válce krátce učila na gymnáziu Josefa Kudely v Brně, ale v roce 1951 byla poslána do invalidního důchodu. I přesto se nadále angažovala v československé církvi, kde patřila k hnutí Nová orientace, a v roce 1976 podepsala Chartu 77. Jako jediná v disentu se dlouhodobě a systematicky zabývala otázkou pojetí lidských práv. Napsala o tom souhrnně knihu *Původ a význam lidských práv, která vznikala v letech 1947–1948*.

Božena Komárková v době studií na univerzitě (1923) Foto: nakladatelství EMAN

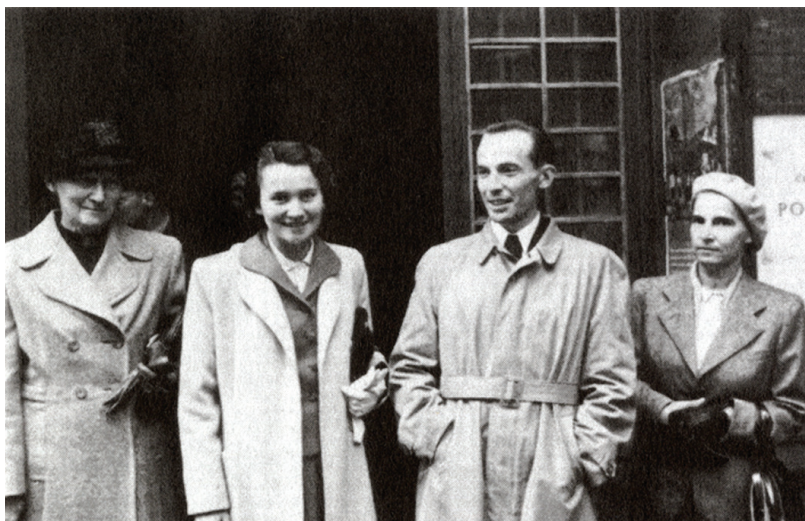
vyvíjeli kulturní nepolitickou činnost, byli obžalováni z přípravy velezrady a sabotáže. J. Uher byl odsouzen k smrti a popraven. Helfert se k přelíčení ani nedostal, protože byl kvůli podlome-

- 7 Srov. PUTNA, Martin C.: Místo osobností z protestantského prostředí v české kultuře po roce 1918. *Lidé města*, 2008, roč. 10, č. 3, s. 45–81; SMOLÍK, Josef: *Josef L. Hromádka. Život a dílo*. Evangelické nakladatelství, Praha 1991.
- 8 KOMÁRKOVÁ, Božena: Náš orientační bod. In: TÁŽ: *Přátelství mnohých*, s. 39–42; TÁŽ: Hromádka problematický a neproblematický. In: Tamtéž, s. 91–103.
- 9 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Hromádka problematický a neproblematický*, s. 97.
- 10 Srov. KOPEČNÝ, Petr: *Obrana národa na Brněnsku 15. 3. 1939 – 29. 2. 1940*. Archiv města Brna, Brno 2006, s. 23–24.
- 11 KOMÁRKOVÁ, Božena: Profesori Jan Uher a Antonín Šimek. In: TÁŽ: *Čemu nás naučila válka. Spisy Boženy Komárkové*, sv. 2. EMAN, Heršpice 1997, s. 17.
- 12 KOPEČNÝ, Petr: *Obrana národa na Brněnsku 15. 3. 1939 – 29. 2. 1940*; ŠIMSOVÁ Milena: „Helfert-Intelligenz-Gruppe“. In: KOMÁRKOVÁ, Božena: *Čemu nás naučila válka*, s. 88–90.
- 13 ŠIMSOVÁ, Milena: „Helfert-Intelligenz-Gruppe“, s. 89.

nému zdraví poslán do léčebny. Před koncem války ho však znovu zatkli a odvezli do Terezína, kde se nakazil skvrnitým tyfem a následkem toho v květnu 1945 zemřel. B. Komárková byla odsouzena ke 12 letům káznice a ztrátě občanských práv na 10 let.¹⁴ Propuštěna měla být až v roce 1952... Trest vykonávala v káznici ve slezském Jaworu, kde ji v únoru 1945 osvobodila sovětská armáda.

Právě během tristních dnů vazby a výkonu trestu začal klíčit její odborný zájem o lidská práva. Bezprostředním podnětem byla zpráva o pádu Francie v červnu 1940. Zvěst o porážce země, která byla mládeži její generace kulturním vzorem, v ní vyvolala pesimistické úvahy o budoucnosti. *Nejsou lidská práva, pokládána za trvalý civilizační zisk, jen fenoménem liberální epochy, který pomine zároveň s ní?* ptala se.¹⁵ Francie se totiž považovala za kolébkou lidských práv, ačkoliv historicky to není zcela korektní. Myšlenka lidských práv vznikla spíše z politických úvah anglických myslitelů, z německého přirozeného práva a z prací hugenotských exulantů.¹⁶ Francie paradoxně nesehrála výraznou úlohu v rozvoji sekulárního přirozeného práva, protože až do 70. let 18. století byl tento obor na tamějších univerzitách zakázán.

Počátkem 20. století vyprovokovalo francouzské sebepojetí protireakci ze strany německého protestantského právníka Georga Jellineka, který v převratné práci vyložil, že myšlenka lidských práv ve skutečnosti pochází od amerických puritánů a že není spojena s francouzským osvícenstvím, nýbrž s kalvinistickým křesťanstvím, a že ve Francii byla cizí.¹⁷

Božena Komárková (vpravo) jako svědkyně na svatbě evangelického teologa Jana Miliče Lochmana s Eliškou Jeřábkovou, rok 1952
Foto: nakladatelství EMAN

Nevíme, zda byla Komárková dobře obeznámena s dalším průběhem polemiky, v níž Němci a Francouzi pokračovali ještě v 50. letech, ale je jisté, že právě Jellinekova myšlenka ji oslovila.¹⁸ Francii zavrhl a čas věznění se rozhodla využít k tomu, aby si otázku důkladně prostudovala. Protože v káznici platil poměrně permissivní řád, bylo jí povoleno studovat spisy Platóna a sv. Augustina, jimiž započala svůj výzkum. Sešit, který si začala psát ve vězení, obsahuje i výpisky z Burckhardtovy *Kultury renesanční doby v Itálii*,¹⁹ která ji zajímala kvůli otázce individualismu. Dále si již tenkrát dělala poznámky k Hegelově filozofii dějin a začala psát esej o Rádlově poměru k přirozenému právu.²⁰

Začátek jejího zájmu o lidská práva je tak spojen se dvěma dramatickými

názorovými obraty: odmítla orientaci na francouzský model demokracie i pokusy o nový morální řád na sekulárním základě a obojí opustila ve prospěch radikálního kalvinistického křesťanství. Zatímco ostatní levicovní intelektuálové se po válce přeorientovali na Sovětský svaz, Komárková se díky své kalvínské křesťanské orientaci zaměřila na Ameriku.

PO VÁLCE

Po válce začala B. Komárková učit na klasickém gymnáziu v Brně. Kvůli svým postojům však byla po komunistickém převratu převedena z postu učitelky do knihovny a v roce 1951 poslána do invalidního důchodu. Sama později uvedla, že skutečným důvodem pro její odstranění bylo odmítání tehdy nastolených metod

14 Rozsudek vydán v KOMÁRKOVÁ, Božena: *Přátelství mnohých*, příloha, s. 93–94.

15 MARKOVÁ-KOTYKOVÁ, Marta: Svoboda občana od státu. Rozhovor s Boženou Komárkovou, 28. 8. 1990. In: KOMÁRKOVÁ, Božena: *Lidská práva. Spisy Boženy Komárkové*, sv. 1. EMAN, Heršpice 1997, s. 107.

16 Srov. CERMÁN, Ivo: Lidská práva v rakouském osvícenství. Wolff, Martini a Windischgrätz. ČČH, 2013, roč. 111, č. 2, s. 300–334.

17 JELLINEK, Georg: *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*. Duncker und Humblot, Leipzig 1904.

18 Všechny příspěvky k této polemice SCHNUR, Roman (ed.): *Zur Geschichte der Erklärung der Menschenrechte*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1964.

19 BURCKHARDT, Jacob Christoph: *Kultura renesanční doby v Itálii*. Karel Stanislav Sokol, Praha 1912.

20 ŠIMSOVÁ, Milena – ŠIMSA, Jan: Ediční poznámka. In: KOMÁRKOVÁ, Božena: *Lidská práva*, s. 112.

Profesorský sbor klasického gymnázia Dr. Josefa Kudely v Brně. Božena Komárková v první řadě, čtvrtá zprava. Foto: nakladatelství EMAN

politického boje.²¹ Přesto stihla využít krátké období předtotalitní svobody k napsání svých stěžejních prací o lidských právech. Přitom je třeba zdůraznit, že i po válce byl její zájem o toto téma ojedinělý. I prvorepublikoví masarykovci se hlásili spíše k ideálu sekulární „humanity“ než k lidským právům a ani v poválečném období se tato situace nezměnila. Ačkoliv na Západě vedlo vyhlášení Všeobecné deklarace lidských práv OSN v roce 1948 k tomu, že se pojem lidských práv stal nejvyšší hodnotou politické etiky, ve vznikajícím východním bloku tomu tak nebylo. Navíc sovětská moc vydávala deklaraci za svou zásluhu a za jejího hlavního autora považovala sovětského prokurátora Andreje Vyšinského, známého aktéra stalinských procesů.²² Z Československa se k dis-

kusi o všeobecné deklaraci pokusil vyjádřit neúnavný Inocenc Arnošt Bláha. Výboru UNESCO poslal na konferenci v Paříži roku 1947 dopis, v němž vyjádřil své osobní stanovisko k filozofii lidských práv.²³ Jeho čin naznačuje, že to mohl být právě on, kdo Komárkovou přivedl k tomuto tématu. Na druhou stranu není bez zajímavosti, že její druhý předválečný mentor, Josef L. Hromádka, se vydal na cestu otevřené kolaborace s komunistickou mocí. Komárková jej nenásledovala, i když ve svých úvahách a rozhovorech k němu byla vcelku shovívavá.

Stejně jako Bláha se rovněž začala vážně zabývat lidskými právy, na rozdíl od něj však přikročila k systematickému výzkumu. Hned po válce začala pracovat na filozofické dizertaci *Obec Platónova a Augustinova*, kterou

dokončila v roce 1947. Jak naznačuje podtitul, jde v ní o předpoklady vzniku lidských práv.²⁴ Krátce nato píše své hlavní dílo – habilitaci *Lidská práva v XIX. století*, kterou dokončuje roku 1949. Zatímco svou dizertaci ještě stihla obhájit a v březnu 1948 dokonce promovala, habilitaci už ani nepodávala. Obě práce mohly v Československu vyjít až po sametové revoluci. K probíhající diskusím o občanských právech v ústavě se jí však podařilo vyjádřit roku 1947 jedním článkem v *Křesťanské revue*.²⁵ K veřejnosti se začala znovu obracet až po roce 1953, kdy nastalo jisté uvolnění.

POSTOJE KE KOMUNISMU

Přesto by bylo unáhlené se domnívat, že Božena Komárková stála od počátku v opozici vůči komunistickému režimu. Rozbor jejích názorů dokonce ukazuje, že v mnoha otázkách s komunisty souhlasila. Je třeba přitom brát v úvahu, že vstřícný postoj ke komunistické vládě nebyl mezi teology a věřícími výjimečný. Řada z nich vítala vítězství socialismu, protože viděli shodu mezi sociálními požadavky křesťanství a tím, co slibovali komunisté. Vedle výše zmíněného bratrského teologa Josefa Lukla Hromádky²⁶ patřil k těmto „levicovým“ teologům i katolík Josef Plojhar.²⁷ Oba se později zdiskreditovali, ale těsně po válce mohly jejich názory působit přesvědčivě. Z některých písemných projevů, se kterými se Komárková v letech 1949–1954 obracela na československou církev, lze soudit, že i ona připouštěla prospěšnost nového režimu. Souhlasila se zákony

21 KOMÁRKOVÁ, Božena: Ad informandum o důsledcích podpisu Charty 77. In: TÁŽ: *O svobodu svědomí. Spisy Boženy Komárkové*, sv. 4. EMAN, Heršpice 1998, s. 112.

22 VYŠINSKIJ, Andrej J.: O projektě děklaraciji prav čelověka. In: TÝŽ: *Voprosy meždunarodnogo prava i meždunarodnoj politiki*. Gosudarstvennoe izdatel'stvo juridičeskoj literatury, Moskva 1951, s. 367–391.

23 *Report of the first meeting of the committee of experts convened by UNESCO on the philosophical principles of the rights of man*, Paříž, 31. 7. 1947. Viz <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001243/124346eb.pdf> (citováno k 6. 11. 2013).

24 Publikována v KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*. SPN, Praha 1990, s. 14–84.

25 KOMÁRKOVÁ, Božena: V čem tkví lidská práva? In: TÁŽ: *Lidská práva*, s. 58–59.

26 Srov. HROMÁDKA, Josef L.: *Komunismus a křesťanství. O nápravu věcí lidských*. Evangelické dílo, Hradec Králové 1946.

27 Srov. BALÍK, Stanislav – HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945–1989*. CDK, Brno 2007, s. 150; PLOJHAR, Josef: *Budujeme socialismus*. Vyšehrad, Praha 1952.

o hospodaření církví a státními platy duchovních z roku 1949,²⁸ připustila *ospravedlnění autoritativní moci za určitých okolností*,²⁹ a dokonce vyjadřovala souhlas s kolektivizací venkova, i když připustila, že se staly chyby.³⁰ To však nic neměnilo na tom, že ji schvalovala. Tento postoj nebyl v rozporu s její obhajobou lidských práv, protože ve své teorii připouštěla škodlivost vlastnického práva.³¹ V liberalismu prý bylo toto právo kladeno nejvýše, ve skutečnosti však vedlo k zotročení proletariátu a zproblematisovalo samo sebe. Připouštěla, že vlastnictví výrobních prostředků vedlo k odcizení, ale nesouhlasila s řešením, které předložil Marx a sovětská právní věda.

Komárková také nikde nemluví o tom, že by porušení vlastnického práva bylo důvodem k opozici vůči režimu. Naopak uvádí: *Křesťan se může podrobit státu, v němž by existovala naprostá reglementace hospodářského života*.³² Na základě svých válečných zkušeností a pod vlivem švýcarského teologa Karla Bartha totiž uznávala, že stát je nutný jako záruka právního řádu, a proto byla v otázce povoleného odporu vůči státu velmi opatrná. V podstatě uvádí jediný důvod, který křesťana opravňuje k „ne-loajalitě vůči státu“: když stát narušuje svobodu svědomí.³³

Je tudíž problematické mluvit u ní o aktivním odporu vůči režimu před rokem 1968. V rámci československé církve se sice zařadila do proudu

tzv. Nové orientace³⁴ a provokovala snahou vyvolávat diskuse o různých otázkách, ale k otevřenému vyjádření nesouhlasu s mocí nepřešla ani v soukromých textech. Výjimkou byl dopis, který zaslala v roce 1964 ideologické komisi ÚV KSČ na téma „kulturní politika a morální zdraví socialistické společnosti“. Stačil k tomu, že se o ni začala zajímat StB, ale její zájem po několika měsících opadl.³⁵

Uvolnění v době Pražského jara jí otevřelo novou možnost dokončit habilitaci a představit své pojetí lidských práv veřejnosti. Filozof Ladislav

Hejdánek tehdy navrhl, že by zkrácená verze její habilitace mohla vyjít v časopise *Plamen*. Studie s názvem *Lidská práva a křesťanství* byla však hotova až v roce 1969 a redakce ji již odmítla uveřejnit.³⁶ V té době dostala Božena Komárková také nabídku vydat sbírku svých křesťanských úvah v nakladatelství Kalich. Soubor s názvem *Sekularizovaný svět a evangelium* však připadal vydavatelům příliš náročný a autorčin postoj k marxismu příliš negativní. Vydání pod různými záminkami zdržovali, až začátek normalizace publikaci znemožnil. Práce

Božena Komárková při diskusi v kostele ve Sněžném roku 1960 Foto: nakladatelství EMAN

28 KOMÁRKOVÁ, Božena: Návrh na prohlášení synodu Československé církve evangelické z roku 1949. In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 24–25; TÁŽ: *Církev a stát*. In: *Tamtéž*, s. 41–43.

29 KOMÁRKOVÁ, Božena: Návrh osnovy prohlášení ke sborům (1954). In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 26–27.

30 KOMÁRKOVÁ, Božena: Kolektivizace venkova (1952). In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 34–38. Šlo o nezveřejněný text, který se četl na schůzích a koloval mezi bratrskými sbory.

31 KOMÁRKOVÁ, Božena: Vlastnické právo (1953). In: TÁŽ: *Sekularizovaný svět a evangelium*. Doplněk, Brno 1992, s. 26–35.

32 KOMÁRKOVÁ, Božena: Křesťan a stát (1952). In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 33.

33 Doslova říká in KOMÁRKOVÁ, Božena: *O svobodu svědomí: ...kde je zabraňováno svědectví o evangeliu* (s. 27). *Nemůže se však nikdy podrobit státu, který si vědomě osvojuje být rozhodčím ve věcech pravdy* (s. 33).

34 Šlo o neformální skupinu několika farářů i laiků uvnitř československé církve, kteří se začínají projevovat od roku 1958. Zpočátku usilovali o to, aby komunistický socialismus obohatili o mravní rozměr křesťanství. Brzy však přešli k sepsování petic s politickými požadavky a žádali demokratizaci společnosti. Program Nové orientace sepsal roku 1967 Jakub S. Trojan. Srov. DINUŠ, Peter: *Československá církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. ÚDV, Praha 2004, s. 11–18.

35 StB na ní vedla signální svazek „Imkar“. Za tuto informaci děkuji PhDr. Petru Blažkovi. O dopise, který není zveřejněn ve *Spisech*, mluví Komárková in KOMÁRKOVÁ, Božena: O dvojím setkání. In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 117.

36 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Lidská práva a křesťanství*. In: TÁŽ: *Lidská práva*, s. 60–96.

vyšla teprve roku 1992 v nakladatelství Doplněk.³⁷

RADIKALIZACE PO ROCE 1968

Teprve poté, co sovětská invaze zastavila „obrodný proces“, začal se radikalizovat postoj B. Komárkové k socialistickému státu. Normalizace rozdělila i československou církev. Byl zatčen L. Hejdánek, farářům z Nové orientace byl odňat státní souhlas a do synodu církve byli zvoleni František Škarvana a Jaro Křivohlavý, kteří podpořili normalizační kurz. Odpor B. Komárkové však ani tehdy nevycházel ze zásadního nesouhlasu se socialismem – právě naopak. V soukromé úvaze *Naše orientace v současnosti* si sama pro sebe objasňuje, že obrodný proces byl poslední šancí socialismu v naší zemi. Do té doby se věřilo, že socialismus je reformovatelný, násilný zásah však ukázal občanům, že problémem je sám socialismus. Komárková však nadále trvala na tom, že socialismus má své opodstatnění.³⁸ Jeho řešení vlastnických poměrů je podle ní oprávněné, pokud má oporu sociální většiny. Socialistické řešení poměrů prý vychází z věcných důvodů a nemusí být závislé na žádné ideologii.

Tato úvaha sice nebyla zveřejněna, ale na kurzu Svazu československého evangelického duchovenstva v roce 1970 přednesla Komárková projev na podobné téma.³⁹ Ačkoliv zde se již zamýšlí nad možnostmi tichého křesťanského odporu, znovu ospravedlňuje socialistický přístup k vlastnictví. Nové poměry vzniklé průmyslovou revolucí prý problematizovaly příkázání Nepokradeš!, které již není tak

Souborem a Prohlášením charty 77
z 1. 1. 1977

PhDr. B. Komárková
PhDr. Božena Komárková
pedagogka v.v.
Pedagogka 32
Brno

PhDr. BOŽENA KOMÁRKOVÁ
PEDAGOŽKA PROFESORKA V.V.
PEKARSKÁ 32
BRNO

Podpis B. Komárkové pod Chartou 77

Foto: ABS

jednoznačně jako dříve. Lidé mají nouzi a mohou se řídit Leninovým heslem „Rozkradte nakradené“. Toto dilemma nelze řešit morálně, ale jen dostatečně zásobeným trhem.⁴⁰

Naproti tomu radikálně nesouhlasila se zásahy proti evangelickým farářům, kterým byl odňat státní souhlas, neboť v tomto případě se jednalo o zásah do výše zmíněné „svobody evangelia“. Božena Komárková napsala na toto téma řadu dopisů, které posílala různým představitelům církve a Ústavu státu a práva ČSAV. V dopise synodnímu kurátorovi Františku Škarvanovi přitom odmítá, aby omlouval svou kolaboraci Hromádkovým příkladem, neboť ten se před dvaceti lety rozhodl pro podporu komunistů za zcela jiných podmínek. Tenkrát šlo o proměnu sociálního zřízení, zatímco dnes jde o reformování toho, co bylo touto proměnou získáno.⁴¹

Další výrazný konflikt vypukl v té době mezi ní a filozofem Janem Patočkou. Vadila jí přednáška, v níž Patočka historicky obhajoval naše vtělení do socialistického tábora. Komárková v ní cítila snahu obhajovat naši podřízenost Sovětskému svazu, ale ve verzi, kterou Patočka publikoval v *Sociologickém časopise* roku 1969,⁴² tento smysl vidět není. Své námitky vyjádřila dopisem redakci, který však nebyl zveřejněn.⁴³ Vadilo jí, že Patočka zapomíná na přínos slovenských evangeliků, kteří dle ní zachovali kontinuitu národních protestantských tradic, které byly u nás přerušeny v pobělohorské době. Vzájemný vztah Komárkové a Patočky se urovnal až po podpisu Charty 77, kdy mu napsala omluvný dopis.⁴⁴

Nezdá se však, že by v této době měla kontakt s politickou opozicí. Sama později při výslechu uvedla, že kvůli svému věku a nemoci nemá už delší

37 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Sekularizovaný svět a evangelium*. Publikace obsahuje jako první část sbírku článků *Člověk a řád*.

38 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Naše orientace v současnosti*. In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 44–48, zde s. 45.

39 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Křesťan a nároky moderního státu*. In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 49–58.

40 Tamtéž, s. 56.

41 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Dopis synodnímu kurátorovi Františku Škarvanovi*. In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 65–66.

42 PATOČKA, Jan: *Filozofie českých dějin*. *Sociologický časopis*, 1969, roč. 5, s. 457–467.

43 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Několik poznámek k tezí prof. Patočky o filozofii českých dějin*. In: TÁŽ: *Tolerance jako podmínka života*. *Spisy Boženy Komárkové*, sv. 6. EMAN, Heršpice 1999, s. 87–92.

44 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Dopis Janu Patočkovi* (Brno 24. ledna 1977). In: TÁŽ: *O svobodu svědomí*, s. 110–111.

dobu styk s *aktivní generací*.⁴⁵ V jiných esejích ale tvrdí, že už tenkrát se u ní scházeli mladí lidé, aby diskutovali o různých problémech.⁴⁶ Styky však prokazatelně rozvíjela zejména v rámci československé církve, o čemž svědčí i fakt, že Prohlášení Charty 77 jí přinesl jeden z „nepohodlných“ evangelických farářů. Byl to Miloš Rejchrt, který se k ní vypravil o vánočních svátcích 1976. Jelikož přišel v noci, kdy už byl hlavní vchod zamčený, musel se do domu v Pekařské ulici 32 v Brně vloupat sklepem.⁴⁷ Božena Komárková přijala Prohlášení Charty 77 se značnou úlevou, že dochází konečně k nějaké důstojné akci. Svůj podpis odeslala poštou do Prahy na adresu Václava Havla.⁴⁸ Proč ho poslala právě jemu? Při výslechu k tomu uvedla: *Jmenovaný je prakticky nejmladším ze tří mužů uvedených v Prohlášení Charty 77 a předpokládám, že by on mohl být z těchto tří mužů nejagilnějším*.⁴⁹ Na základě jejího činu bylo proti ní zahájeno trestní stíhání pro podezření z podvracení republiky podle § 98/1 tr. ř. Jelikož se nedostavila na předvolání dne 10. ledna 1977, přišli vyšetřovatelé za ní. V noci z 11. na 12. ledna 1977 provedli v jejím bytě nečekanou domovní prohlídku. Zabavili při ní písemnosti, které měly dosvědčit zmíněný zločin. Skutečně se jim podařilo nalézt několik tiskopisů Charty 77, rukopisy nevydaných článků a dopisy

z ciziny. Při výslechu, který se konal druhý den od 9.00 do 10.30 v jejím bytě, Božena Komárková doznala, že Chartu podepsala, a uvedla nový motiv. *Mě neobyčejně tíží především fakt, že talentovaná mládež je vylučována ze studia pouze na základě kádrových posudků svých otců, čímž se děje nedozírná škoda pro náš další kulturní život, a také proto, že tato mládež u vědomí křivdy, která se jí stala, zatrpkuje a nikdy se nedostane ke kladnému vztahu k našemu zřízení*.⁵⁰ K solidaritě s nepohodlnými faráři tedy přibyla i vlastenecká podpora sekulární české mládeži, která byla vyloučena ze studia.

Ohledně svých kontaktů s chartisty však paní profesorka zalhala. Prohlášení Charty 77 prý našla ve schránce v obálce bez razítka, nikomu ho dál nepředávala a není jí známo, že by se připravovalo šíření dokumentu v zahraničí. Proti postupu policie se ohradila písemnou stížností z 16. ledna 1977.⁵¹ Noční prohlídku označila za formu zastrašování hodnou Gestapa a uvedla, že dvouhodinové bdění výrazně zhoršilo její zdravotní stav. Zločinu se nedopustila, protože podpis Charty 77 byl jen *loajální občanskou iniciativou k podpoře zachování zákonů*. Připojila ponaučení, že svévolný zásah policie dokazuje, jak moc je třeba vyzývat stát k zákonnému dodržování práv *pokojného občana*. Její stížnost byla zamítnuta,

ale zabavené písemnosti jí vrátili. Komárková pak o prohlídce i o výslechu napsala zprávu pro chartisty, v níž je ubezpečila, že nic nevyzradila a policie se už o ni zajímat nebude.⁵² V tom se však mýlila, protože v roce 1982 jí univerzita v Basileji udělila čestný doktorát teologie a tím k ní znovu přitáhla pozornost StB. Zůstalo však jen u založení signálního svazku.

V následujících letech se byt Boženy Komárkové stal prokazatelně místem setkávání lidí z řad disentu i vědců, kteří měli zájem diskutovat. Vznikl zde bytový seminář, jehož činnost zachycuje ve svých pamětech třeba historik Jaroslav Mezník,⁵³ nebo sborník příspěvků, který připravil Jiří Müller již v roce 1978.⁵⁴ Roku 1983 však Komárková oznámila účastníkům, že se musejí scházet jinde, protože už na další vedení nemá síly.⁵⁵ Mimo Brno se B. Komárková zapojila i do širšího proudu evangelických duchovních, kteří spolupracovali s Chartou 77. Za hlavní postavu této skupiny byl považován Ladislav Hejdránek, ideově pak navazovala na Novou orientaci.⁵⁶ Významným počinem této skupiny byla tzv. petice 31 příslušníků československé církve z roku 1977, kterou zaslali Federálnímu shromáždění ČSSR.⁵⁷ V návaznosti na myšlenky B. Komárkové v ní upozorňovali na to, že Ústava garantuje jen individuální

45 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond (dále jen f.) Vyšetřovací spisy – Centrála (dále jen MV-V), vyšetřovací spis archivní číslo (dále jen a. č.) V-33766 MV, Charta 77 – podvracení republiky, poškozování republiky v cizině, Božena Komárková, podsvazek 4, Protokol o výslechu B. Komárkové ze dne 13. 1. 1977, s. 2.

46 KOMÁRKOVÁ, Božena: *O dvojím setkání*, s. 114–118.

47 Osobní sdělení Miloše Rejchrtu autorovi dne 22. 1. 2013. Potvrzuje to B. Komárková v interview s Martou Markovou-Kotýkovou z roku 1990 (KOMÁRKOVÁ, Božena: *O svobodu svědomí*, s. 136).

48 ABS, f. MV-V, vyšetřovací spis a. č. V-33766 MV, Charta 77 – podvracení republiky, poškozování republiky v cizině, Božena Komárková, podsvazek 4, Protokol o výslechu B. Komárkové ze dne 13. 1. 1977, s. 2.

49 Tamtéž.

50 Tamtéž.

51 Tamtéž, podsvazek 1, Stížnost B. Komárkové ze dne 16. 1. 1977 adresovaná Krajské správě SNB Brno.

52 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Ad informandum o důsledcích podpisu Charty 77*, s. 112–113.

53 MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Matice Moravská, Brno 2005.

54 MÜLLER, Jiří (ed.): *Rozhovory. Dr. Božena Komárková a její hosté*. Samizdat, Brno 1980 (vydáno znovu v nakladatelství EMAN, Heršpice 1991).

55 MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, s. 265.

56 OTÁHAL, Milan: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2011, s. 149–150.

57 Postavení církve a věřících (7. 5. 1977). In: PREČAN, Vilém (ed.): *Křesťané a Charta 77*. Index – Opus bonum, Köln – München 1980, s. 120–140.

Krajská správa SNB
Oddělení vyšetřování státní bezpečnosti
Brno
(osazení soudců)

VS-OVS: 3/120-77

Protokol o výsledku svědka

v Brně dne 13.1.1977 o 9.00 hod.
byl vyslechnut
JEDP. Božena KOMÁRKOVÁ, nar. 28.1.1903 v Tišnově
(jméno, příjmení, data a místo narození)

dřívější jméno a příjmení
bydliště Brno, Pekařská 32
přechodné bydliště
zaměstnání - zaměstnavatel
průkaz totožnosti OP 606419 OV-55 stav
vyláčen v trestní věci §§ 98/1, 112 tr. zákona
poměr k obviněnému

Svědka byl řádně poučen o zákazu výpovědi (§ 90 tr. ř.), o právu odpřít výpověď (§ 100 tr. ř.), o významu svědecké výpovědi z hlediska občanského zájmu a o trestních následcích krivé výpovědi (§ 101 odst. 1 tr. ř.), o možnostech doplnění a oprav protokolu a o možnosti nápravy proti jeho obsahu (§ 102 tr. ř.).
Po poučení podle shora uvedených zákonných ustanovení, které jí byla řádně vysvětlena svědkyně svádí, že danému poučení porozuměla. Po poučení o právu odpřít výpověď podle § 100 odst. 1, 2 tr. řádu prohlašuje svědkyně výslovně, že se tohoto práva zřídka a svédčit chce.
Po oznámení epředmět výslechu svědkyně uvádí :
Otázka: Byla zjištěno, že jste jednou ze signatářů písemnosti nazvané "Prohlášení charty 77". Vypovíte od koho jste písemnost k podpisu dostala a jakou cestou. Jaký podíl jste měla na jejím rozšiřování vy, a co víte o dalších signatářích.

Poznámka: Je-li svědek zároveň poškozeným, je nutno doplnit poučení takového svědka o právech poškozeného (§ 43 odst. 1, 2, § 47 tr. ř.) a poučení pozměnit v protokolu.

MV č. 382

ed 3/120-77

Krajská správa SNB
Oddělení vyšetřování státní bezpečnosti
Brno

Protestuji proti prohlídce mého bytu v posledních hodinách 12.1., kdy mě vaše orgány bezohledně vytrhly z prvního spánku, a po švé hodině jsem byla nucena přihlížet prohrabování ve všem, co v bytě je. Noc bez spánku, která byla přímým následkem takového jednání, podstatně zhoršila můj stejně špatný zdravotní stav.
Konstatuji jako Československý občan, že zastrakování nočním vyburcováním ze spánku byla metoda hodná gestapa, jak jsem zažila právě před 37 lety / 10.1. 1940 / a tehdy by mi bylo nepředstavitelné, že se něčeho podobného dočkám také v našem vlastním státě, o jehož svobodu a demokracii jsme tehdy přinášeli oběti na zdraví i na životech.
Bezohlednost tohoto jednání vůči starému a churavému člověku je tím větší, že gestapo mělo pro sebe důvod v mé příslušnosti k organizovanému odboji, zatímco ve Vašem případě jde o loyální občanskou iniciativu k podpoře zachování zákona, které můj stát nezávazně publikací ve Sbírce zák. učinil součástí Československého práva, a to v kontextu s právem mezinárodním.
Korektní jednání Vašich vykonavatelů nic nemění na skutečnosti, že takový čin hluboce zraňuje lidskou důstojnost každého pokojného občana a je sám o sobě důkazem, jak je zákonná ochrana jeho práv nutná.

V Brně, 16. ledna 1977

Božena Komárková
Pekařská 32,
Brno

Protokol o výsledku Boženy Komárkové v souvislosti s jejím podpisem Charty 77 a její ohrazení proti domovní prohlídce provedené u ní v pozdních nočních hodinách dne 12. 1. 1977

Foto: ABS

svobodu vyznání, ale nechránil právo věřících shromažďovat se v církvích. Stěžovali si na to, že stát chce určovat církvím jejich poslání a omezit je na kultickou činnost. Bez významu nebyla ani dříve zmíněná skutečnost, že se B. Komárková usmířila s prof. Patočkou, jenž sehnal nakrátko roli osamoceneného mluvčího Charty 77. Stihl napsat esej *O povinnosti bránit se proti bezpráví*⁵⁸ a krátce nato (13. března) zemřel na následky výslechu. K tezi, které vyslovil v této esej, se nikdy

nevyjádřila, ačkoliv i zde se ukazuje, že na smysl a morální opodstatnění celého podniku měli odlišné názory. Jeho smrt považovala za hrdinskou a v rozhovorech i projevech na něj mnohokrát vzpomínala. I přesto však byla její intelektuální činnost v chartistickém období poznamenána konflikty s Prahou.⁵⁹

V těchto diskusích však už nešlo o lidská práva, ale o pojetí českých dějin. Týkalo se to především eseje *Pokus o vlast* Petra Pitharta, v níž mís-

to disentu doporučoval konat „dřobnou práci“ a tvářit se, jako by tu už právní stát byl.⁶⁰ Druhým silným podnětem bylo prohlášení *Právo na dějiny*, které vydala skupina katolicky orientovaných intelektuálů kolem Václava Bendy jako dokument Charty 77 č. 11/84.⁶¹ Božena Komárková diskutovala o Pithartově esej ve svém bytovém semináři, s jeho postojem hluboce nesouhlasila.⁶² K otázce smyslu českých dějin pak napsala studii, která vyšla v exilovém časopi-

58 PATOČKA, Jan: O povinnosti bránit se proti bezpráví. In: PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77. 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*. Čs. středisko nezávislé literatury – ÚSD ČSAV – Archa, Scheinfeld – Praha – Bratislava 1990, s. 31–34.

59 Srov. VÉVODA, Rudolf: Brno před pádem komunistického režimu. K vývoji politické situace na konci 80. let 20. století. In: BLÁŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989. Ústav Českých dějin FF UK – Dokořán, Praha 2005*, s. 108–126.

60 PITHART, Petr: *Pokus o vlast. Svědectví*, 1979, č. 59, s. 445–464, zvláště s. 461.

61 Vydáno v KOHOUT, Luboš (ed.): *Hlasy k českým dějinám. Sborník diskuze 1984–1985. Křesťanskosociální hnutí*, Praha 2006, s. 20–33.

62 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Pokus o vlast*. In: TÁŽ: *Tolerance jako podmínka života*, s. 122–149.

su *Svědectví*.⁶³ Rozvíjí zde teze, které kdysi vyjádřila v reakci na Patočku. České dějiny nahlíží z perspektivy osudů evangelíků. Nadále zaujímá nepřátelský postoj k Němcům, ale podporuje spojení Čechů se Slováky, v němž zdůrazňuje společnou evangelickou tradici. O lidských právech už nic nového nenapsala. Ze záznamů z diskusí bytového semináře vyplývá, že se zřejmě ani nesnažila šířit mezi chartisty či mezi svými neformálními žáky své někdejší pojetí lidských práv, zakotvené v kalvinistickém křesťanství. Teprve po revoluci vyšly obě její práce, vydané v roce 1986 ve švýcarském exilovém nakladatelství Cramerius,⁶⁴ konečně i v Československu pod názvem *Původ a význam lidských práv*, a to ve štědrém nákladu 15 000 výtisků! Přesto se kniha mezi lidmi příliš nerozšířila. Na rozdíl od Václava Havla či Jana Patočky nedosáhla Božena Komárková v Čechách veřejné popularity. Přitom to byla jediná ona, kdo se intenzivně věnoval teorii lidských práv už od dob komunistického převratu.

OSVOBOZENÍ Z MONISMU

Jaká tedy byla filozofie lidských práv podle Boženy Komárkové? Svou odpověď vyjádřila ve studiích o historických proměnách, které však vycházely z neměnné filozofie založené na křesťanské etice. Téma jí v podstatě splyvalo s obecnými dějinami křesťanství, protože lidská práva by nebyla možná bez zaměření člověka k transcendentním hodnotám, a tuto perspektivu mu otevřelo teprve křesťanství. Opakem

tohoto přesahujícího smyslu je monismus, tedy stav, kdy lidstvo nerozlišuje to, co je, od toho, co má být. *Jakýkoli monismus je sám v sobě popřením všeho, co znamená smysl. Neboť smysl je vždy povahy heteronomní, odkazuje nad sebe, k dokonalosti, kterou může být pouze realita nadmyslná*, říká Komárková v eseji o zbožštění ideologií z roku 1950.⁶⁵ V monismu žil člověk ve starověku, když považoval vesmírný řád za samozřejmý a za správné pokládal to, co je. Nový přesahující rozměr života otevřelo člověku až křesťanství a zejména sv. Augustin, který rozpor mezi dobrotivostí Boha a existencí zla vyřešil poukazem na svobodu lidské vůle.⁶⁶ To člověk ve své svobodě páchá zlo, ale vázanost na Boha a jím sdělené mravní přikázání mu pomáhá tuto slabost překonat. Právě tento kulturní přerod vysvětlila Komárková v dizertaci o předpokladech lidských práv u sv. Augustina. Zatímco obec Platónova byla jen jedna, jediná a dokonalá, Augustin rozlišuje obec lidskou a obec božskou. Dává člověku přesahující cíl.

Cestu individualismu otevřelo římské právo, ale právo na individuální svobodu obhájil až sv. Augustin a jeho filozofické pojetí křesťanství. Zákon kosmický se proměnil v řád mravní. Rozlišil oblast morálky a práva a teprve tím se zrodila etika.⁶⁷ Augustin vytvořil syntézu antiky a křesťanství, jež se odrazila zejména v převzetí přirozeného práva.⁶⁸ Tato myšlenka byla typickým produktem antického monismu, byla důkazem, že antika nerozlišovala to, co je, od toho, co má být. Nebyla to transcendentní mravní norma podobná ideji křesťanského Boha. Aristotelův

bůh je jen původním hybatelem a zabývá se sám sebou. Křesťanský Bůh naproti tomu stvoří člověka k obrazu svému, věnuje mu svobodu a dává mu naději na spasení. Augustin ztotožnil zákon s Desaterem a přirozené právo s křesťanstvím. K přirozenému právu přidal lásku k bližnímu a *souručenství lidí v lásce*.⁶⁹ Augustinův personalismus je tak základem subjektivních lidských práv, která vedla k tomu, že státu se uložily meze.

VÝZNAM REFORMACE

Jak tento vývoj probíhal dále, však není ze spisů Boženy Komárkové zřetelné. Svou studii o raných předpokladech ukončuje Augustinem a další začíná až reformací. Z jejích výroků je však zřejmé, že dobu středověké scholastiky pokládá za přerušení vývoje lidských práv. Ve středověkém tomismu se člověk, podle ní, vrátil k antickému monismu a přirozené právo snížil na úroveň, kterou dosáhl za Aristotela, kdy měl každý jen takové právo, jaké mu náleželo v hierarchii tvorstva, a hodnota člověka se odvozovala z celku.⁷⁰ Středověké katolictví má, opět podle ní, znovu charakter „ontologický“, což znamená, že znovu ztrácí ze zřetele to, co má být, a přizpůsobuje morální vzor tomu, jak se věci právě mají.⁷¹ Dynamiku vývoje obnovila až reformace, hlavně její kalvínská fáze, která vyzdvihla úlohu společenské smlouvy. V tomismu sice tato teorie existovala také, ale měla v ní jen podřízené místo.⁷² U kalvinistických monarchomachů se společenská smlouva objevuje jako podmínka k poslušnosti vůči panovníkovi a pod-

63 KOMÁRKOVÁ, Božena: Česká otázka – tehdy a dnes. *Svědectví*, 1985, č. 76, s. 793–816; znovu Česká otázka v průběhu století. In: TÁŽ: *Tolerance jako podmínka života*, s. 169–202.

64 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*. Cramerius, Affolten am Albis 1986.

65 KOMÁRKOVÁ, Božena: Moderní doba a náboženství. In: TÁŽ: *Tolerance jako podmínka života*, s. 77–81, zvláště s. 80.

66 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*. SPN, Praha 1990, s. 27.

67 Tamtéž, s. 65.

68 Tamtéž, s. 62–63.

69 Tamtéž, s. 69.

70 Tamtéž, s. 88.

71 Tamtéž, s. 86.

72 Tamtéž, s. 88–89.

danému dává právo obrany. Tím se soukromník stává veřejnoprávním subjektem.⁷³ Komárková zdůrazňuje, že kalvinističtí monarchomachové se obešli bez přirozeného práva, protože svou myšlenku společenské smlouvy postavili na biblickém vzoru. Tam, kde nedávala radu bible, dostala prostor logická dedukce z právních textů. Lid se stal božím lidem, přestal být pasivním elementem a abstraktním pojmem. V boji s absolutním panovníkem žádají kalvinisté svobodu svědomí a to je počátek *inherentních, žádným způsobem nezcizitelných lidských práv*.⁷⁴ Oblast svědomí se vymkla kontrole donucovací moci, která údajně dosud sloužila jako „světské rameno církve“.

Komárková tu v podstatě opakuje výše zmíněnou teorii Georga Jellineka, kterou ale zaštitila tím, že se sama ztotožnila s kalvinistickými průkopníky lidských práv. Jellinekův historický výklad navíc přizpůsobila své představě o dlouhodobém sváru monismu s křesťanskou svobodou. I v jejím pojetí bylo dědictví reformace nejlépe rozvinuto v Anglii, a ne ve Francii. Novověký vývoj si pak představuje jako střetávání anglosaských teorií lidských práv a kontinentálních monismů. Na počátku anglického vývoje vidí nonkonformisty 17. století, účastníky anglické revoluce a Johna Locka. Svým pojetím „vlastnictví“ a svobody svědomí předložil Locke konzistentní sekulární teorii omezující moc státu. Komárková na jeho názorech schvaluje, že člověku uzavřením společenské smlouvy nedává *nových kvalit*, ale jen nechává stát uzнат ty, které mu náleží z *titulu člověka jako tvora božího*.⁷⁵ Rousseau ve svém pojetí společenské smlouvy naproti tomu nechal člověku vzít

všechna práva se vstupem do občanského stavu s tím, že stát mu udělí nová, avšak pouze ze své milosti. Člověk se dle něj musí ve státě vzdát přirozených práv a podrobit se obecné vůli. V jeho obecné vůli vidí Komárková obdobu Hobbesova *Leviathana*. Zatímco Lockova teorie vedla k americké demokracii, Rousseauova je počátkem totalitního státu.⁷⁶

Ovšem k přerodu anglických objektivních práv v práva subjektivní došlo na americké půdě, kde tento vývoj vyvrcholil v době americké revoluce. Komárková se však nevěnuje Deklaraci nezávislosti, nýbrž Virginské deklaraci práv z roku 1776. V souladu s Jellinekovou tezí připisuje právě jí centrální význam pro zrod myšlenky lidských práv.⁷⁷ V souvislosti s tím také poprvé ve svém výkladu předkládá rozsáhlejší seznam lidských práv. Řadí k nim život, svobodu, nabývání a držení majetku, štěstí a bezpečnost, rovnost, svobodu tisku a náboženskou svobodu. Důležitější než jakékoli výčty je však pro ni zakotvení práv v křesťanství a odvozenost občanských práv z práv přirozených. Lidská práva podle ní vyrostla z teokracie Otců poutníků. Americkou deklaraci práv nevnímá jako symbol kapitalismu či liberalismu, nýbrž jako model správného křesťanského zákonodárství, které podřizuje lidské zákony božímu právu, jehož zdroj je v bibli. Francouzské deklaraci věnuje naproti tomu jen stručnou zmínku, protože ji, opět v souladu s Jellínkem, považuje za cizorodý import z Ameriky, který nevyrostl z domácí francouzské kultury.

OSVÍCENSTVÍ

V podání Boženy Komárkové se zdá, jako by americké deklarace práv vů-

bec nesouvisely s osvícenstvím. V tom se její výklad podobá katolickým novotomistům, kteří mají rovněž tendenci snižovat význam osvícenství pro vznik moderních hodnot.⁷⁸ Komárková považuje vznik sekulárního přirozeného práva v 17. století spíše za začátek postupného návratu k monismu, protože znamenalo další setření rozdílu mezi jsoucím a normou. Vnímá totiž přirozené právo mylně jako hodnotu odvozenou z toho, jaký je člověk ve své přirozenosti, tedy další případ, kdy se norma odvozuje z existence. Dle ní tedy sekulární přirozené právo znovu odvrací člověka od následování božího zákona. K dovršení všeho je zdrojem osvícenského pojetí stoicismus, což znamená návrat k antickým poměrům. Ačkoli osvícenství konstruuje nezcizitelná práva člověka, je to *člověk kolektivní, plně absorbovaný ve volenté générale*.⁷⁹

To jsou názory částečně přijatelné v případě Rousseauovy filozofie, ale ne v případě jurisprudence právníků doby osvícenství ani v případě mnoha nematerialistických filozofů. Skutečný vývoj sekulárního přirozeného práva Komárkovou nezajímá. Nikde ve svém díle nemluví o Pufendorfovi, Thomasiovi, Wolffovi a jiných. Zmiňuje pouze Thomase Paina, jehož vidí jako přímého pokračovatele Locka.⁸⁰ Ale navzdory zájmu o Ameriku neuvádí nikde ani Angličana Blackstona, ani americké myslitele doby revoluční, kupodivu ani Jeffersona. Nezajímají ji ani američtí duchovní doby osvícenství, včetně Johna Witherspoona, který se přitom filozofií lidských práv zabýval. Souvislost se sekulární filozofií evropského osvícenství nevidí Komárková žádnou, zatímco americké bádání se shoduje v tom, že revolucionáři vychá-

73 Tamtéž, s. 93.

74 Tamtéž, s. 94.

75 Tamtéž, s. 103.

76 Tamtéž, s. 107–110.

77 Tamtéž, s. 113–114.

78 Srov. MacINTYRE, Alasdair: *Ztráta ctnosti. K morální krizi současnosti*. Oikymen, Praha 2004; SOUSEDÍK, Stanislav: *Svoboda a lidská práva. Jejich přirozenoprávní základ*. Vyšehrad, Praha 2010.

79 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*, s. 100.

80 Tamtéž, s. 105.

zeli z Jeana-Jacquese Burlamaquiho a dalších evropských právníků.

U Komárkové má evropské osvícenství jen politováníhodnou úlohu přechodného úseku na cestě k novým monismům, jež přineslo 19. století. Názorně to exemplifikuje na Montesquieuho díle. Právě on začal právní normy odvozovat od reálných poměrů a ne z neměnných absolutních norem. Luterán Kant je dle Komárkové jediným kontinentálním filozofem, který ve svém díle vymezil svobodu občana a upřel státu kontrolu lidského ducha.⁸¹

Potud by se zdálo, že osvícenství hraje v její teorii negativní úlohu. Ale tento obraz se změní, podíváme-li se na její drobné úvahy o počátcích náboženské tolerance. Komárková přiznala osvícenství zásluhu za objev této myšlenky, a proto je hodnotí přeci jen pozitivně, jako začátek docela nové kulturní epochy.⁸² Bohužel ji její protikatolické zaměření zavedlo k tomu, že nevidí zásluhy katolických filozofů přirozeného práva, kteří v 18. století rovněž zastávali názor, že státní moc nemá zasahovat do oblasti svědomí. Stejně tak nikde nezmiňuje, jak klíčovou roli sehrál Mendelssohn a židovská haskala v diskusi o toleranci. Osvícenství přiznává aspoň tu zásluhu, že našlo klíč k toleranci a znovu vymezilo hranice státní moci. Státu přisoudilo skromnější úlohu: má chránit právní řád.⁸³ V případě Čech pak, v souladu s T. G. Masarykem, Josefem Hanušem a Zdeňkem Nejedlým, hodnotí osvícenství jako morální přípravu na národní obrození. Osvícenství objevuje svobodu svědomí a z něj vychází vše, čemu říkáme lidská práva.⁸⁴

VÍTĚZSTVÍ MARXE A MONISMŮ

Na evropském kontinentu však sekularizace doby osvícenství připravila

Božena Komárková v roce 1980 s přáteli Bískovými a Rejchrtovými Foto: nakladatelství EMAN

vítězství nových monismů, které se ozývají již v katolické obraně proti revoluci. Přicházejí v díle velkých filozofů 19. století: Hegela, Comta a Marxe. Jejich společným jmenovatelem je ústřední úloha filozofie dějin, jež slouží jako nová sekulární eschatologie, která vstupuje na místo skutečné eschatologie křesťanské. Tito filozofové řeší problémy lidstva konstrukcí historických zákonů, které vyústí v nastolení spravedlivého řádu na zemi ještě za života lidí.

Anglie a Amerika se křesťanským základům tolik nevzdálily, aspoň dle názorů Komárkové.⁸⁵ Ve svých základech zůstala anglická filozofie personalistická a upírala se k „vyšší realitě“. Tento zdravý přístup pro ni zosobňuje především John Stuart Mill. Je pravda, že tento filozof přisoudil ústřední místo svobodě projevu, čímž vycházel vstříc zájmům protestantů, ale kupodivu nepsal o lidských právech. Pro Komárkovou byl však filo-

zofem, který se stále ještě nevzdálil křesťanským základům, zatímco další Angličan, Herbert Spencer, se již přiklonil k přírodovědnému monismu. V soudu Komárkové tak liberalismus není naplněním lidských práv, ale jejich koncem.⁸⁶ Podle ní pochodeň skutečné svobody převzal od Američanů T. G. Masaryk, který prý uznával transcendentní smysl lidské morálky v podobě „věčnosti“ (*sub specie aeterni*). Harmonicky překonal rozpory individualistického a kolektivistického pojetí a položil důraz na skutečný humanismus s teistickým základem.⁸⁷

Pro výzkum protikomunistické opozice je zásadní otázka její kritiky Marxe a socialistického pojetí lidských práv. Jak jsem uvedl výše, Komárková se nestavěla na obranu práva na soukromé vlastnictví a souhlasila se socializací výrobních prostředků. Přesto byl marxismus v rozporu s její filozofií lidských práv. Ve své habilitaci to ani nezastírala.⁸⁸ Dále svou kritiku

81 Tamtéž, s. 112.

82 KOMÁRKOVÁ, Božena: Toleranční patent a evangelické sbory. In: TÁŽ: *Tolerance jako podmínka života*, s. 43.

83 Tamtéž, s. 55.

84 Tamtéž, s. 49.

85 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*, s. 117–118.

86 Tamtéž, s. 134.

87 Tamtéž, s. 138–139.

88 Tamtéž, s. 174–196.

rozvedla v esejí *Stát a právo u Marxe a Engelse* z roku 1955.⁸⁹ Stejně jako jiné monismy 19. století i marxismus předstíral, že dokáže nabídnout člověku spásu již v tomto životě. Cestu k vysvobození ukázal filozofii dějin, která však byla redukována na posloupnost hospodářsko-sociálních formací. Vzhledem k tomu, že za zdroj lidského zla považoval Marx odcizení člověka způsobené rozporům mezi soukromým vlastnictvím výrobních prostředků a společenskou povahou práce, viděl řešení v zespolečenštění výrobních prostředků. Tím však lidstvo redukoval na proletariát, jehož situace se nedala zevšeobecnit. V důsledku to znamenalo porušovat vlastnické právo, jež patřilo ke klasickému triu přirozených práv. V nejvyšším stadiu vývoje lidstva mělo být soukromé vlastnictví zrušeno úplně. Komárková nezmiňuje, že násilné metody, které Marx a Engels doporučovali, by vedly i k porušování základního práva na život a práv z něj odvozených. Uvádí však, že Marx svým přístupem relativizoval všechna lidská práva, jak je vytvořilo osvícenství a kodifikovaly evropské státy, protože to byla jen práva vlastníků a údajně maskovala před proletariátem skutečný stav věcí. Po zespolečenštění výrobních prostředků a zrušení soukromého vlastnictví měl člověk-proletář dosáhnout skutečné svobody a kodifikovaná buržoazní práva už nepotřeboval. V komunismu měl zaniknout i stát, jenž také sloužil jen k obraně třídních zájmů buržoazie. V nové společnosti měl být člověk redukován na živočišného člověka – *Gattungsmensch*. Ten měl žít jen jako podřízený člen socialistické společnosti, jejíž společné zájmy nesměl narušovat obranou svých domnělých práv.

Pozoruhodné je, že v pasážích dopsaných v 60. letech nesouhlasí Komárková ani s novým hodnocením Marxe ze strany západní levice.⁹⁰ V souladu se staršími názory K. Bartha odmítala schvalovat anarchistické nepřátelství vůči státu i společenským institucím, protože ze svých zkušeností věděla, že stát a jeho donucovací moc jsou nutné pro udržení právního řádu.

MONISMY V SOVĚTSKÉM BLOKU

Komárková také nesdílela zavádějící představu levicové opozice, že státní ideologie socialistických zemí je zradou Marxových myšlenek. Přiznávala, že sovětské Rusko neuskutečnilo marxistické sny o zrušení státního aparátu a místo toho vytvořilo totalitní stát, kde se marxismus stal dokonce státní ideologií. Zastávala však názor, že tento vývoj není v rozporu s Marxovou teorií, Marx jen neměl za svého života možnost poznat s časovým odstupem sociální účinnost své teorie.⁹¹ Ani zkušenost Pařížské komuny mu neukázala, že jeho teorie míří k vytvoření represivního státu, protože trvala příliš krátce. Posuzoval ji jen podle jejích dekretů, ale nikdy nezjistil, jak by jejich provádění dopadlo v praxi.⁹² Také Lenin se v počátcích ruské revoluce pokusil uskutečnit sen o zrušení státu a práva, a kdyby byla ruská revoluce poražena a zastavena v rané fázi, lidé by dodnes mylně soudili, že směřovala k anarchistické svobodě bez státu. Pod tlakem reality však museli bolševici zrušení státu odložit a nutnost obrany socialistického uspořádání je nakonec vedla k vytvoření totalitního státu.

Sovětský stát navíc spojil marxismus s ruskou tradicí césaropapismu

a dospěl ke zbožštění státu. Přesto stalinská ústava z roku 1936 obsahuje rozsáhlou listinu lidských práv, což zdánlivě popírá jak Marxovu filozofii, tak mocenské zájmy totalitního státu. Komárková se pokusila tento paradox vysvětlit. Stalinovu ústavu by někdo mohl odbýt jako propagandistický trik, který nemůže nikdo brát vážně, ale sovětská právní věda tvrdila, že její pojetí je pokrokem, protože předchozí lidská práva byla pouze formální a sloužila jen zájmům buržoazie. Socialismus však prý poskytuje občanům materiální záruky jejich práv.⁹³ Například právo na svobodu projevu je zajištěno lidovým vlastnictvím vydavatelství a médií.

Komárková sice připouští, že Stalinovo rozhodnutí začlenit do ústavy občanská práva bylo motivováno propagandisticky, ale omlouvá tento motiv tím, že Sovětský svaz se tak bránil vzrůstajícímu se německému nacismu.⁹⁴ Domnívá se však také, že sovětská ústava převrátila původní účel deklarací lidských práv, jež vycházely z prvenství člověka před občanem. Původně bylo účelem státu zajistit člověku ochranu v jeho právech. Sovětská koncepce naproti tomu vycházela z prvenství socialistického státu, kterému se jedinec musí podříditi. *Je-li socialistické zřízení skutečným toho, co býti má, jsou potom zvláštní práva občanů vlastně přebytečná.*⁹⁵ Do stalinské ústavy byla práva vtělena proto, aby chránila socialismus, ne proto, aby chránila jednotlivce. Podle sovětské koncepce totiž lidská práva nejsou vrozená, člověk je získává až jako občan socialistického státu. Teprve socialistický stát občanovi jeho práva hmotně zajišťuje. Zachování života pojistil právem na práci,

89 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Stát a právo u Marxe a Engelse a v nauce i praxi sovětské (1955)*. In: TÁŽ: *Sekularizovaný svět a evangelium*, s. 46–91.

90 Tamtéž, s. 195.

91 Tamtéž, s. 63.

92 Tamtéž, s. 60–61.

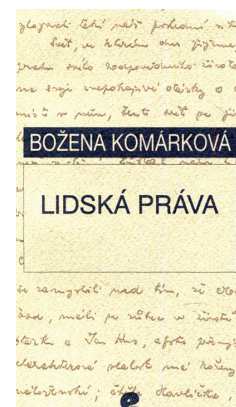
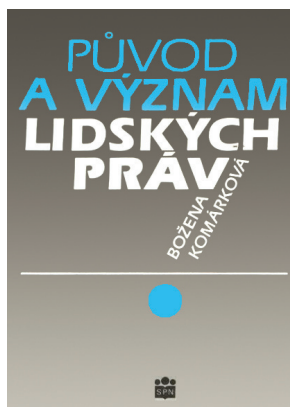
93 Srov. BLAHOŽ, Josef a kol.: *Občan, jeho práva a povinnosti v současném světě*. Academia, Praha 1987.

94 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Stát a právo u Marxe a Engelse a v nauce sovětské*, s. 79; BLAHOŽ, Josef a kol.: *Občan, jeho práva a povinnosti v současném světě*, s. 82.

95 KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*, s. 211.

kteří liberální stát zajistit nemůže, protože jen v socialismu je stát monopolním zaměstnavatelem. Stejně jsou zajištěny svobody tisku, slova, shromažďování a politických projevů. Chrání se i nedotknutelnost osoby. Vzhledem k tomu, že cílem všech práv bylo upevnění socialistického řádu, platila jen podmíněně pro jednání, které neohrožuje socialistický řád. Komárková neváhá tvrdit, že tato občanská práva jsou fikcí v míře daleko větší než formální práva západní Evropy.⁹⁶

Správně upozorňuje na to, že v sovětské ústavě mělo individuální charakter jen právo na výkon náboženských obřadů, s nímž však bylo spojeno i právo protináboženské propagandy. Takto formulované právo však není skutečnou svobodou vyznání, protože toleruje jen kultické jednání vyplývající z lidské pověrčivosti. Komárková však nekomentuje fakt, že tolerance k náboženskému individualismu negarantovala toleranci k církvím.⁹⁷ V souladu s jejími evangelickými názory jí však vadí, že stát si v tomto totalitním režimu nárokuje moc i nad vnitřním svědomím. Konstatuje však, že sovětská ideologie se ve své netoleranci k náboženstvím sama změnila v náboženství.⁹⁸ Předmět tohoto pohanského kultu Komárková pojmenovává jako *socialistické zřízení a socialistická společnost, spolu s ústředním světovým názorem*. Téma ideologie jako náhražkového náboženství rozvinula v nepublikované úvaze *Moderní doba a náboženství* z roku 1950.⁹⁹ V ní konstatuje, že titánská vzpoura sekulárního člověka proti Bohu nemůže skončit úspěchem, protože každé lidské společenství

První české vydání knihy *Původ a význam lidských práv* z roku 1990, švýcarské vydání z roku 1986 a zkrácená verze z nakladatelství EMAN. Foto: archiv autora

sociologicky tíhne k náboženství. Ideologie má modlotvornou funkci.

Zatímco skutečné náboženství se vztahuje k absolutnímu a věčnému, „náboženské surogáty“ zbožňují efemérní. Jenže člověk potřebuje dualismus efemérního a věčného, a proto náboženské náhražky ústí v monismus. Jediný důsledný dualismus ve vztahu k věčnému je názor obsažený v bibli.

Komárková pozoruje v socialistických státech tendenci ke zbožštění ideologie, stejně jako tomu kdysi bylo v případě italského fašismu a německého nacismu. V tom se její úsudek o marxismu podobá tomu, jak Emilio Gentile interpretoval italský fašismus.¹⁰⁰ Zakladatelem teze o politických náboženstvích však byl katolík Erich Voegelin a s ním se Komárková neshoduje vůbec v ničem.¹⁰¹ Jeho obžaloba totalitních ideologií vycházela z nostalgického stesku po univerzální středověké ekklesii, kterou nahradily odpadlické národní státy. Jejich pohanská ambice odpovídat

i na metafyzické otázky vedla ke vzniku politických náboženství. Názory Boženy Komárkové jsou ve srovnání s tím realističtější. Zatímco Voegelin vychází v podstatě z historického mýtu, Komárková naopak z reality, kterou pozorovala kolem sebe.

Lze říci, že její názory na lidská práva jsou originální, protože neměla možnost sledovat aktuální vývoj historiografie a politické filozofie na Západě. Její teorie vycházela spíše z osobních zkušeností než ze studia odborné literatury. V podstatě se B. Komárková snažila domyslet Jellinekovo pojetí vývoje lidských práv až do současnosti.

Na její teorii je z dnešního hlediska nejoriginálnější to, že se pokoušela vytvořit alternativu k sekulárnímu pojetí lidských práv a zároveň odmítala zakotvit je v přirozeném právu – ať už sekulárním, nebo křesťanském. V tomto ohledu zůstává její teorie výjimečná i dnes.¹⁰²

⁹⁶ Tamtéž, s. 213.

⁹⁷ Srov. JÄGER, Petr: Svoboda vyznání a právní poměry církví a náboženských společností v letech 1948–1989. In: BOBEK, Michal – MOLEK, Pavel – ŠIMÍČEK, Vojtěch (eds.): *Komunistické právo v Československu*. Masarykova univerzita, Brno 2009, s. 769–810. Viz http://www.komunistickepravo.cz/kapitoly/25_769-810_komunistickepravo-cz_Jager_Vyznani-a-cirkev.pdf (citováno k 6. 11. 2013).

⁹⁸ KOMÁRKOVÁ, Božena: *Původ a význam lidských práv*, s. 213.

⁹⁹ KOMÁRKOVÁ, Božena: *Moderní doba a náboženství*, s. 77–81.

¹⁰⁰ GENTILE, Emilio: Fascism as political religion. *Journal of contemporary history*, 1990, Vol. 25, s. 229–251.

¹⁰¹ VOEGELIN, Erich: *Die politischen Religionen*. Zollikon, Stockholm 1939.

¹⁰² Za poskytnutí pramenů z Archivu bezpečnostních složek a za cenné konzultace děkuji PhDr. Petru Blažkovi, Ph.D. Děkuji také nakladateli Tomáši Trusínovi z nakladatelství EMAN za povolení použít fotografie z ediční řady *Spisy Boženy Komárkové*.